

Without falling into the fault of geographical determinism we must claim that the basin embrace by the Carpates is a whole on its own and artificial state borders can only divide it politically. These areas - in case of open borders - have always been and are attached to the central area from a social-economic point of view. In my opinion that is what gives the importance and topicality of this work.

**Bali Lóránt**

**DIAMOND, JARED. SLOM: KAKO SE DRUŠTVA ODLUČUJU ZA PROPAST ILI USPJEH. PREVELA MIRA GREGOV. ALGORITAM, ZAGREB, STUDENI 2008.**

Algoritмова biblioteka Facta u studenome 2008. godine predstavila je prijevod još jednog kapitalnog djela Jareda Diamonda - *Slom: kako se društva odlučuju za propast ili uspjeh* (izvorno objavljenog 2005. godine pod naslovom *Collapse: How Societies Choose to Fail or Survive*). Riječ je o svojevrsnom nastavku Diamondove uspješnice iz 1997., predstavljene u prethodnom broju ovoga časopisa na stranicama 238 - 242, *Sva naša oružja*. Dok se u njoj bavio pitanjem što je pogodovalo razvitku određenih društava, u *Slo*mu se bavi pitanjem što uzrokuje njihovu propast.

Kao i *Sva naša oružja*, i *Slom* je mekroukoričeni prijevod engleskog izdanja na 646 stranica, bez novih dodataka ili izmjena za hrvatsko izdanje. Prijevod je zadovoljavajući s obzirom na mjestimičnu zahtjevnost Diamondova izraza. Ipak, i on katkad nailazi na probleme, primjerice kod priče o naseljavanju Grenlanda gdje su *Norse* i *Norsemen* olako prevedeni kao Norvežani. Prevoditeljicu je vjerojatno zbunilo to što se Norveška često spominje u tom dijelu teksta. Ipak, vidljiv je uloženi trud u tehničku pripremu ovu knjige.

*Slom* predstavlja logičan nastavak Diamondovih razmišljanja o čimbenicima koji utječu na društva i civilizacije, no radi se o mnogo razrađenijem, opsežnijem i kompleksnijem djelu od *Svih naših oružja*. Očita je autorova želja da izbjegne prijašnje optužbe o ekološkom determinizmu razvoja društava. Naime, »u ovoj knjizi pomoću komparativne metode nastojimo shvatiti društvene slomove u kojima udjele imaju (op. a.) ekološki problemi«. Izričito navodi kako mu nije poznat niti jedan slučaj sloma društva koji se može pripisati isključivo narušavanju okoliša. Ostali čimbenici društvenog sloma koje izdvaja su klimatske promjene, neprijateljski raspoloženi susjedi, trgovački partneri te sama uvjerenja društva koja određuju njegovu reakciju na probleme. Svaki od njih može samostalno prouzročiti propast društva, ali ne mora imati značajniji utjecaj (str. 24 - 28).

Ovako istraživanje nudi mnoge korisne uvide, no autoru je na umu bila edukativna namjera, odnosno upozoriti ne samo da moderna društva nisu imuna na takve probleme, nego i da svjedočimo takvim slomovima u više suvremenih slučajeva. O toj tezi bit će više riječi poslije, no treba raščistiti jednu stvar. Slom nije apokaliptična vizija čovjekove budućnosti (što je trend među popularnoznanstvenim knjigama posljednjih desetljeća) jer je ipak protkan uvjerenjem u čovjekovu sposobnost da nadide iracionalnost i pomiri se s time da je samo dio biosfere. U preispitivanju prošlih slučajeva vidi nadu u izvlačenje

praktičnih pouka, što je misao koju kontinuirano ponavlja kroz knjigu (str. 20 - 21, 38 i slično).

Što se tiče same strukture knjige, iako je autor opisuje kao »udava koji je progutao dvije goleme ovce«, bilo bi točnije reći da ova knjiga predstavlja četiri, a ne dva dijela. Prvi je uvodni (*Moderna Montana*, str. 39 - 94) u kojemu autor opsežno opisuje slučaj i probleme američke savezne države Montane, uključujući gledišta njegovih poznanika. Drugi dio (*Društva iz prošlosti*, str. 95 - 356) predstavlja razrađenu ekohistorijsku, ekonomsku i kulturnu analizu teme naslova. Diamond u njemu obrađuje primjere prošlih društava koja su doživjela kolaps (Uskrnsni otok, Polinežani na otoku Pitcairn, Anasazi i Maye, Grenland) te onih koja su ga uspješno izbjegla (paciifički otočić Tikopia, Nova Gvineja i Japan u *sakoku* eri). Treći dio (*Moderna društva*, str. 357 - 474) mnogo je intrigantniji jer se u njemu ne analiziraju prošla, nego sadašnja društva (Ruanda, propast Haitija i uspjeh Dominikanske Republike, problemi Kine i Australije). Uspostavlja se čvrsta, alegorična, veza između stanovnika Uskrasnog otoka i današnjih društava. U posljednjem dijelu knjige (*Praktične pouke*, str. 475 - 594) Diamond napušta svoju distancu i izravno se bavi današnjim problemima održivosti i globalizacije. Ponavlja i preispituje zaključke koje je izvukao iz prethodnih dijelova i primjenjuje ih na suvremene probleme. Kao primjer uspješnog suživota s okolišem navodi Nizozemsku, pa tako i naziva posljednje poglavlje - *Svijet kao polder*. Zato zaključuje da je ipak oprezan optimist glede pitanja održivosti globalnog društva jer »imamo priliku učiti iz grešaka dalekih naroda iz prošlosti. Takvu priliku nije u toj mjeri imalo nijedno propalo društvo.«

Pišući o ovoj knjizi, treba se osvrnuti na Diamondov najjači adut - lucidan i jednostavan način izražavanja. Uspješno pojednostavljuje i kombinira rezultate mnogih znanosti i disciplina - od palinologije do sociologije, od seizmologije do povijesti religija. Još veći uspjeh jest kombiniranje raznih primjera u jednu kompaktnu cjelinu - i Anasazi i Ruanda se čine jednako usporedivim primjerima. Jednostavno rečeno, radi se o vrhunskom primjeru komparativne analize. On izbjegava poznate historiografske pristupe, ali pritom uspijeva izbjeći veliku slabu točku tradicionalnih pristupa: zanemarivanje ili podređivanje vanjskih faktora (poput klime ili okoliša) kulturnim. Njegova razmatranja jasno ukazuju na to kako su oni nezavisni i uspostavlja svojevrsnu dihotomiju kulture i okoliša.

Pritom odbacuje postulat povijesne znanosti da je naše znanje o prošlosti nedovoljno za stvaranje točnih slika o prošlosti. Diamond smatra da se može naći dovoljno podataka za stvaranje prihvatljivo točnih modela o prošlosti. Njegovim riječima, »znanost je stjecanje pouzdanog znanja o svijetu« (str. 30). Argument za to su njegova rezoniranja u kojima, povezujući brojna saznanja raznovrsnih disciplina, dolazi do potrebnih informacija. Primjeri za to su razmatranje sječe šume na Uskrsnom otoku (pri čemu je koristio rezultate datiranja radioaktivnog ugljika uz druge arheološke i palinološke spoznaje, str. 123 - 137), promjene raslinja kod Anasaza (dendrokronologija, istraživanje štakorskih gnijezda, str. 163 - 173) i najzanimljiviji slučaj kod određivanja točnih godina suša Maya, koji ću i citirati: »Tijekom suše koncentrira se i voda koja sadrži teški oblik kisika poznat kao izotop kisika-18, dok voda koja sadrži lakši izotop kisika-16 ispari. Jezerski mekušci i rakovi apsorbiraju kisik i pohranjuju ga u ljuštore i oklope koji ostaju očuvani u jezerskom talogu i čekaju da ih, dugo nakon što su uginuli, klimatolozi analiziraju« (str. 203). Čitanje *Sloma* je fascinantno upravo zbog lakoće

s kojom se i naizgled složeni detalji integriraju u jednu lako čitljivu cjelinu. Mnogima će nedvojbeno u sjećanju ostati priča o Grenlandu i naseljima koja su propala velikim udjelom zbog kulturnih vrijednosti i odnosa.

Treba komentirati i njegov odabir primjera, vrlo raznolik i raspršen po svijetu. Time izbjegava uobičajene primjere povezanosti povijesti i okoliša, primjerice slučaja Velike Britanije ili Japana (»paciifičke Velike Britanije«). Jedan od prigovora jest da pretjerano koristi izolirana otočna društva, ali ne smije se zaboraviti da je Diamond u suštini prirodni znanstvenik. Tako i objašnjava svoju metodologiju: »uspoređujem mnoga propala i današnja društva koja su se razlikovala po ekološkoj ranjivosti, odnosima sa susjedima, političkim institucijama i drugim »ulaznim« varijablama koje, pretpostavlja se, utječu na stabilnost društva. 'Izlazne' varijable koje preispitujem jesu slom ili opstanak i oblik sloma ako do njega dolazi. Povezujući izlazne s ulaznim varijablama, cilj mi je izdvojiti utjecaj eventualnih ulaznih varijabli na slomove« (str. 32).

Kao i svakom djelu, i ovome se mogu naći zamjerke. Primjerice, slučaju Grenlanda posvećena su cijela tri poglavlja (6. - 8.) zbog autorove namjere da pokaže kako se kolaps nije dogodio samo neeuropskim društvima. Pritom ne želi izbjeći samo optužbe za eurocentrizam, nego i postići da se implikacije njegovih zaključaka o modernim društvima ozbiljno shvate. Rezultat takvih tendencija je mjestimična (iako nikad zamorna) repetitivnost. Pojednostavljivanje i kombiniranje mnogih pristupa vodi do nužnih problema. Uz izostanak referenci u tekstu često prisiljava čitatelja da pristane uz njegovu analizu kontroverznih problema i znanosti. U cijelom se djelu zadržava visoka razina objektivnosti i distance sve do četvrtog dijela kada nastoji upozoriti kako su primjeri propalih društava alegorije za probleme današnjice.

Razlog čestih kritika njegovih djela jest to što kritizira »lijeve«, ali i »desne« tendencije u znanosti, makar to čini na vrlo profesionalan način. Primjerice, osvrće se na nerazumne prakse naftnih tvrtki, ali to čini sukobljavajući primjere prakse dviju tvrtki u Novoj Gvineji (str. 502 - 513). Uostalom, različitim praksama tvrtki posvetio je 15. poglavlje. S druge strane, napada »lijeve« trendove koji propast određenih neeuropskih društava ili štetu nanesenu okolišu pripisuju utjecaju Europljana, a nestalim društvima ekološku mudrost (str. 21 - 23). Riječ je, naravno, o njegovu omiljenom primjeru Uskrsnog otoka (str. 123 - 129), ali i anasaskom krčenju šuma te domorodačkom uništenju ptičjih vrsta na Havajima i Novom Zelandu (str. 21). O svemu tome ironično piše: »samo ti zli moderni stanovnici Prvog svijeta ne znaju ništa o Prirodi, ne poštuju okoliš i uništavaju ga« (str. 22) i opravdava ih: »narušavanje okoliša bila je tragična, nepredviđena, nehotična posljedica njihova najvećeg truda« (str. 22). Pišući o kontaktu s Europljanima, svatko tko je čitao *Sva naša oružja* učit će da su bolesti i njihovo širenje prilično zanemareni u *Slomu*. S obzirom na to kako je njihova uloga opisana u prethodnom djelu, začuđuje to što ih Diamond nije uključio među pet temeljnih čimbenika propasti društava.

Diamondu se može zamjeriti i prenaplašavanje utjecaja okoliša na ponašanje društava. Primjerice, tvrdi da se suvremene točke političke nestabilnosti poklapaju s onima ekološke neodrživosti, čak izravno potičući genocid ili terorizam. Ili, prema njegovim riječima, identične su (str. 584). Naravno, nije teško pronaći primjere koji to opovrgavaju, no Diamond zaobilazi taj problem. Karta koja to ilustrira (str. 563) čak ni ne prikazuje Kinu među ekološki

najproblematičnijim točkama modernog svijeta, makar su oni dobro poznati i čak priznati vlastitim poglavljem u knjizi. S druge strane, ne obrađuje se niti označava duga kriza u Sudanu, kod kojega bi se mogli naći argumenti u skladu s Diamondovom tezom, ali ni banalni primjeri kriznih točaka gdje okoliš nema pretjeranih problema (poput Jugoslavije). Međutim, oba slučaja Diamond spominje takoreći u prolazu kao neugodna »rješenja ekoloških i populacijskih problema« (str. 565).

Osobno smatram najvećom prednošću *Sloma* to što se jasno obračunava s čestim problemom historiografije - pretpostavkom da su ljudi prijašnjih vremena, iako različitih nazora, ipak bili racionalni. Primjerice, Diamondu se veoma svidjelo pitanje jednog njegova studenta - »Što je onaj otočanin koji je posjekao posljednje palmino stablo na Uskršnom otoku rekao dok ga je sjekao?« - pa ga ponavlja na nekoliko mjesta (str. 137, 477). Pritom se i izravno osvrće na Tainterovo djelo *Slom kompleksnih društava* i njegov zaključak da članovi kompleksnih društava »kad im postane jasno da resursi propadaju, poduzimaju neke racionalne korake kako bi taj problem riješili«. Naravno, Diamond se ne slaže te posvećuje 14. poglavlje (*Zašto neka društva donose katastrofalne odluke*) svojoj raščlambi razloga iracionalnog ponašanja kako bi upozorio da društvo ne mora nužno ispravno odgovoriti na probleme čak i kada ih je svjesno.

Usporedba sa *Svim našim oružjima* je neizbježna, no smatram da se radi o zrelijem i važnijem djelu. Presudne utjecaje okoliša *Oružja* strukturno je zamijenila pažljivo građena dihotomija ekologije i kulture u *Slomu*. Suvišno je uopće pisati da je ovo djelo neizbježno za svakoga koga zanima ekonomska ili ekohistorija, ali i trenutačno goreće teme poput održivosti ili budućnosti globaliziranog svijeta. Također bih pridodao misao da je struktura knjige u kojoj se pet temeljnih čimbenika preispituje kroz mnoge primjere idealna za laku adaptaciju u sveučilišni kolegij. Iako ju je napisao nepovjesničar, svakako je riječ o jednoj od najintrigantnijih sinteza današnjeg vremena.

Goran Mihelčić

## **PODRAVINA: ČASOPIS ZA MULTIDISCIPLINARNA ISTRAŽIVANJA, ODG. UREDNIK DRAGUTIN FELETAR, UREDNIK HRVOJE PETRIĆ, VOL. 7, 2008., BR. 13, STR. 1 - 248**

Znanstveni polugodišnjak za multidisciplinarna istraživanja vezana za podravski prostor, *Podravina*, u svojem 13. broju donosi 13 znanstvenih i stručnih radova te gotovo jednak broj prikaza novih knjiga, časopisa, ostalih publikacija te znanstvenih događaja.

Što se tiče znanstvenih i stručnih radova, kao i većina prošlih brojeva, i ovaj donosi priloge iz različitih znanstvenih disciplina. Broj se otvara trima izvornim znanstvenim radovima koji govore o rezultatima arheoloških istraživanja vezanih za varaždinski Stari grad i utvrdu Gradić u Torčecu. Marina Šimek, viša kustosica u Gradskom muzeju Varaždina, u prilogu *Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i Projekt BASTION* prvo ukratko predstavlja Projekt BASTION, a zatim i prve rezultate terenskih istraživanja na položajima vanjskog obrambenog prostora oko varaždinskoga Staroga grada. Projekt BASTION ostvaruje se u međusudjedom programu

# *Ekonomska i ekohistorija* *Economic- and Ecobistory*

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen V. / Broj 5  
Zagreb - Samobor 2009.  
ISSN 1845-5867  
UDK 33 + 9 + 504.3

**Nakladnici / Publishers:**

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju  
*Society for Croatian Economic History and Environmental History*  
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb  
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879

Izdavačka kuća Meridijani  
p.p. 132, 10430 Samobor  
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321  
e-mail: meridijani@meridijani.com  
www.meridijani.com

**Sunakladnici / Co-publishers:**

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb  
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

**Urednici / Editors-in-chief:**

Hrvoje Petrić, Drago Roksandić

**Uredništvo / Editorial Staff:**

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moččanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

**Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:**

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb, Hrvatska), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

**Grafički urednik / Graphic design:**

Alojz Zaborac

**Prijelom / Layout:**

Meridijani, Hrvoje Herceg

**Lektura / Language editing:**

Aleksandra Slama i Dražena Santini

**Za nakladnike / Journal directors:**

Petra Somek, Hrvoje Petrić

**ISSN:**

1845-5867

**Tisak / Print by:**

Bogadigrafika, Koprivnica 2009.

**Adresa uredništva / Mailing address:**

Hrvoje Petrić (urednik)  
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet  
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb  
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije